

Рибченко Сергій Олександрович,
старший викладач Української
військово-медичної академії, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0007-6058-0835

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В БУРЖУАЗНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

У статті проаналізовано історичні передумови виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи. Акцентовано, що характерною рисою буржуазного права стало утвердження принципу формальної рівності, який прийшов на зміну феодалним привілеям.

Доведено, що у процесі свого розвитку адміністративне право буржуазних країн Європи зазнавало впливу різних правових шкіл та доктрин – камералістики, юридичного позитивізму, концепції правової держави тощо.

Ключові слова: адміністративне право, буржуазне право, камералістика, правова держава, юридичний позитивізм, державне управління.

Дослідження історичних передумов виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи є актуальним із кількох причин. По-перше, адміністративне право відіграє ключову роль у регулюванні відносин між державою та громадянами, забезпеченні прав і свобод людини. Розуміння витоків та еволюції цієї галузі дозволяє краще осягнути її сучасний стан та напрями подальшого розвитку.

По-друге, досвід формування адміністративного права в країнах Західної Європи, які першими стали на шлях побудови правових держав і громадянського суспільства, є цінним для України. Адже наша держава зараз перебуває на етапі трансформації правової системи, зокрема адміністративного законодавства, з урахуванням європейських стандартів та кращих світових практик.

По-третє, генезис адміністративного права тісно пов'язаний з еволюцією державного управління, політичного устрою європейських країн. Буржуазні революції, становлення ліберальної демократії, розвиток ринкової економіки зумовили потребу в якісно новому регулюванні адміністративних відносин, обмеженні сваволі чиновників, захисті прав громадян від незаконних дій влади. Ці процеси заклали підвалини для утвердження принципу верховенства права та відповідальності держави перед людиною.

Проблеми виникнення адміністративного права, зокрема і в буржуазних країнах, досліджували у своїх працях чимало науковців, з-поміж яких зокрема: В.Б. Авер'янов [1], В.П. Глиняний [2], Н.В. Гришина [3], Т.О. Коломоєць [4], В.С. Макаручак [5], М.М. Страхов [6], Г.І. Трофанчук [7] та ін. У навчальному посібнику «Історія держави і права зарубіжних країн» [8] за редакцією О.М. Бандурки розглядаються загальні закономірності розвитку держави і права в різних країнах і регіонах світу в різні історичні

періоди. Однак конкретно питання передумов виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи не виділяється.

У статті А. Марченка «Історико-правовий екскурс генезису прецедентного права» [9] аналізується становлення прецедентного права в країнах англосаксонської правової сім'ї. Згадується про вплив загального права і права справедливості на формування прецедентів. Але безпосередньо адміністративне право буржуазних країн Європи континентальної системи права не розглядається.

У статті А. Школика «Формування національної доктрини адміністративного права: історія, сучасний стан і перспективи» (2021) [10] основна увага приділяється розвитку української адміністративно-правової доктрини. Історичні аспекти становлення адміністративного права в зарубіжних країнах не висвітлюються.

Таким чином, в проаналізованих публікаціях відсутній цілісний і системний аналіз історичних передумов виникнення адміністративного права саме в буржуазних країнах Європи. Ця тема розглядається фрагментарно або в загальному контексті історії держави і права зарубіжних країн. Тому вона потребує подальшого спеціального дослідження.

Мета статті – аналіз історичних передумов виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи.

Адміністративне право є однією з фундаментальних галузей публічного права, яка регулює суспільні відносини у сфері державного управління. Його норми визначають правовий статус органів виконавчої влади, порядок їх діяльності, взаємовідносини з громадянами та організаціями. На думку В. Б. Авер'янова, адміністративне право спрямоване на забезпечення ефективного функціонування механізму держави, реалізацію та захист прав і свобод людини у публічно-правовій сфері [1].

Формування адміністративного права як самостійної галузі права було тривалим і складним процесом, зумовленим еволюцією державно-правових інститутів європейських країн. Н. В. Гришина вказує, що свій розвиток адміністративне право починає з моменту зародження та формування державності, коли починає складатися система державного управління [3, с. 91].

Загалом дослідники виділяють кілька основних етапів розвитку адміністративного права в Європі [4].

Перший етап (XVII–XVIII ст.) характеризувався зародженням адміністративно-правових норм в умовах абсолютних монархій. У цей період виникають поліцейське право у Німеччині, камералістика в Австрії, які регламентували управлінську діяльність державного апарату. Проте ці норми мали фрагментарний і несистематизований характер, переважно захищали інтереси монарха та його адміністрації.

Другий етап (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) пов'язаний з буржуазними революціями в країнах Європи, утвердженням концепції правової держави. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у Франції, ідеї лібералізму сприяли обмеженню сваволі чиновників, запровадженню інститутів адміністративної юстиції. Адміністративне право почало розвиватися як механізм захисту прав громадян від незаконних дій публічної влади.

Третій етап (друга половина XIX – початок XX ст.) ознаменувався формуванням класичних правових засад адміністративного права в європейських країнах. Відбувалася систематизація адміністративного законодавства, розширення сфери адміністративно-правового регулювання. Утверджувалися принципи законності державного управління, відповідальності адміністрації, судового контролю за її діяльністю.

Четвертий етап (XX – початок XXI ст.) характеризується соціалізацією адміністративного права під впливом концепції соціальної держави. Адміністративне законодавство доповнюється нормами, спрямованими на забезпечення соціально-економічних прав громадян, захист суспільних інтересів. Посилюється роль адміністративного права в регулюванні публічно-сервісної діяльності держави [4].

Становлення адміністративного права в європейських країнах відбувалося в контексті загального розвитку буржуазного права, зумовленого соціально-економічними та політичними трансформаціями XVII–XIX ст. Буржуазні революції, розвиток капіталістичних відносин, утвердження ліберальної демократії потребували якісно нової правової системи, яка б забезпечувала свободу підприємництва, непорушність приватної власності, формальну рівність суб'єктів права [11].

Буржуазне право виникає у процесі становлення буржуазної держави та є непрямим наслідком попередніх систем права, таких як рабовласницьке і феодальне право. Відкидалися лише ті аспекти попереднього права, які стояли на шляху економічних і політичних інтересів буржуазії. Ступінь спадкоємства від попередніх систем права, таких як римське, звичаєве, міське, був різним у кожній країні, проте ніде не було повного знищення старих правових систем. Певна частина їх адаптувалася у буржуазне право, перетворюючись на його норми.

У момент свого виникнення буржуазне право мало прогресивне значення і представляло великий крок уперед у історії людства. Це право закріплювало юридично зміну феодальних відносин на більш передові – буржуазні. Встановлення буржуазного типу права супроводжувалося припиненням середньовічних обмежень, скасуванням станових привілеїв, звільненням селянства від феодальної залежності, розпадом цехової системи тощо. Відкидаючи феодальний партикуляризм, буржуазне право формувалося як національні правові системи у всіх країнах [5].

Історично склалося так, що буржуазне право поділялося на дві основні системи – континентальну та острівну, які мають свої історичні корені. Франція вважається історичною батьківщиною континентальної системи, тоді як Англія та її колонії – острівної. Особливістю континентальної системи є її базування на кодексах, тоді як острівна система побудована на судових прецедентах.

Кожен підхід мав свої переваги та недоліки. У країнах континентальної системи відповідальність за дії була можлива лише за тими діями, які передбачені законом як кримінальні. Злочинець має усвідомлення про кримінальний характер своїх дій, а рішення судді можуть бути легко оскаржені. Однак недоліком цієї системи була її закріпленість – неможливість покарати фізичну або юридичну особу, якщо це прямо не передбачено законом, навіть у разі значної шкоди суспільним або приватним інтересам.

Буржуазні революції в Англії та Франції заклали основи принципово нових правових систем, які мали обслуговувати потреби нового, буржуазного суспільного ладу. Ключові принципи буржуазного права були викладені у «Декларації прав людини і громадянина» 1789 року у Франції:

- рівність усіх людей у громадянських правах, незалежно від походження, під гарантією держави. Громадяни мають право на опір гнобленню;
- основним правом є особиста свобода та безпека людини;
- верховна влада належить народу, який обирає своїх представників для прийняття законів та визначення політики;
- свобода тлумачиться як дозвіл на будь-які дії, незаборонені законом, прийнятим в інтересах усього населення;
- рівність усіх перед законом, включно з доступом до державних посад.
- у кримінальному праві – презумпція невинуватості, відсутність зворотної сили закону, покарання лише у встановлених межах;
- гарантії свободи слова, друку, оподаткування, контролю над посадовцями;
- недоторканність приватної власності та рівний їй захист [2].

Сучасне буржуазне право розвиває ці принципи, розширюючи права жінок, меншин тощо, хоча в деяких аспектах права можуть звужуватись (наприклад, права власності). Загалом концепція визнає за всіма певні невід’ємні природні права, встановлені міжнародними документами, із судовим захистом.

Водночас формування буржуазного права мало свої особливості в різних європейських країнах, що зумовлено їх історичними, національними, правовими традиціями. Так, у Франції після революції 1789 р. відбулося радикальне оновлення правової системи на основі ідей Просвітництва, що знайшло відображення в прийнятті кодексів Наполеона. Натомість у Німеччині рецепція римського права поєднувалася зі збереженням партикуляризму, що гальмувало правову уніфікацію. В Англії зберігалось загальне право (common law) з його прецедентним характером, хоча й доповнювалося статутним правом [11].

Франція вважається батьківщиною адміністративного права. Тут раніше, ніж в інших західних країнах, сформувався бюрократичний апарат державного управління, а разом з ним і масив адміністративного законодавства.

Велика французька революція 1789–1794 рр. стала ініціатором нових підходів до розуміння й утвердження гуманітарних і економічних цінностей, породила великі демократичні принципи. Вона дала початок боротьбі населення за соціальні та політичні права [7].

Найважливішим програмним документом французької революції стала уже згадана Декларація прав людини і громадянина, прийнята Установчими зборами 26 серпня 1789 р. [7]. Декларація закріплювала найважливіші принципи буржуазного ладу, проголошувала природні, невід’ємні і священні права людини – свободу, власність, безпеку й опір гнобленню [7].

У часи революційного піднесення були прийняті важливі рішення про утворення буржуазної національної гвардії, про скасування феодальних станів і станових привіле-

їв, про свободу промисловості та торгівлі. Було запроваджено нову адміністративну систему, за якою Франція поділялася на департаменти, проведено церковну реформу [6].

Німеччина є однією з країн, де адміністративне право досягло високого рівня розвитку. Його витoki сягають часів камералістики та поліцейського права XVIII–XIX ст. Саме в Німеччині сформувалася концепція поліцейської держави, яка передбачала широке втручання влади у суспільне життя.

Упродовж XIX ст. у Німеччині відбувався поступовий перехід від поліцейської до правової держави. Під впливом буржуазних революцій 1848–1849 рр. почали закріплюватися права і свободи громадян, принцип законності в діяльності адміністрації [5]. Поліцейське право трансформувалося в адміністративне, яке регулювало вже не лише каральну діяльність поліції, а й позитивне управління, надання публічних послуг [5].

У XIX ст. у Німеччині відбувається трансформація поліцейського права в адміністративне. Цей процес зумовлений лібералізацією суспільного життя, обмеженням абсолютизму, утвердженням принципу правової держави. Адміністративне право почало розглядатися як інструмент захисту прав громадян від сваволі чиновників.

Важливу роль у становленні адміністративного права Німеччини відіграло пруське законодавство. Зокрема, закони про адміністративні суди 1875 та 1883 років заклали підвалини системи адміністративної юстиції. Вони передбачали створення трьох інстанцій адміністративних судів для розгляду публічно-правових спорів.

Отже, німецьке адміністративне право сформувалося на основі поліцейського права XVIII–XIX ст. Його розвиток зумовлений утвердженням принципів правової держави та обмеженням абсолютизму. Вагомий внесок у розробку доктрини адміністративного права зробили німецькі вчені. А пруське законодавство заклало основи системи адміністративної юстиції.

На відміну від Німеччини, в Англії адміністративне право сформувалося набагато пізніше. Це пов'язано з особливостями британської правової системи та державного устрою.

Англія стала першою буржуазною державою, що прийняла конституцію («Знаряддя управління», 1653 р.), хоча Олівер Кромвель часто ігнорував її принципи. Після утвердження буржуазного ладу Англія відмовилась від єдиної писаної конституції на користь численних конституційних актів, схвалених парламентом. Це давало змогу порушувати права нижчих верств [12].

Характерною рисою британського адміністративного права стало те, що воно формувалося переважно через судові прецеденти, а не через законодавство. Суди в ході розгляду скарг громадян на дії адміністративних органів напрацьовували принципи належного урядування, критерії законності актів адміністрації. Лише з кінця XX ст. приймаються окремі статути, що регулюють адміністративні процедури.

Ще однією особливістю стало те, що у Великій Британії не було створено системи спеціалізованих адміністративних судів. Контроль за законністю у сфері управління здійснюють загальні суди через процедури судового перегляду (judicial review). Вони можуть визнати акти чи дії адміністративних органів незаконними, але не можуть скасовувати їх безпосередньо.

Таким чином, британська модель адміністративного права суттєво відрізняється від німецької та французької моделей. Вона базується на верховенстві парламенту, судовому прецеденті, відсутності спеціалізованих адміністративних судів.

Перші буржуазні конституції з'явилися наприкінці XVIII ст. у США (1787 р.) та Франції (1791, 1793, 1795 рр.). Наполеонівські війни прискорили поширення конституцій у Європі та світі – Іспанія (1812), Норвегія (1814, діє донині), Португалія, Бельгія, Швейцарія. Революції 1848 р. принесли конституції німецьким державам, Австрії, Данії, Нідерландам, П'ємонту, Румунії, Сербії, Болгарії. За межами Європи конституції з'явилися у деяких латиноамериканських країнах та Японії [13].

Ранні конституції мали високі майнові цензи виборців, позбавляли прав жінок, передбачали вищі палати з аристократії, вибори по куріях. Поступово парламенти здобували законодавчу ініціативу, контроль над урядом та право на поправки. Таємне голосування вперше впроваджено у Франції 1848 р.

Отже, формування адміністративного права в буржуазних країнах Європи було органічно пов'язане зі становленням громадянського суспільства, правової держави, ринкової економіки. Воно стало важливим інструментом обмеження державного втручання в суспільне життя, забезпечення прав і свобод людини у відносинах з публічною владою.

У процесі свого розвитку адміністративне право буржуазних країн Європи зазнавало впливу різних правових шкіл та доктрин – камералістики, юридичного позитивізму, концепції правової держави тощо. Під їх впливом збагачувалася методологія адміністративно-правових досліджень, формувалися нові інститути адміністративного права.

Становлення буржуазного права в європейських країнах відбувалося під час буржуазних революцій XVII–XIX ст., які знаменували перехід від феодалізму до капіталізму. Цей процес мав свої особливості в кожній державі, зумовлені національною специфікою.

Характерною рисою буржуазного права стало утвердження принципу формальної рівності, який прийшов на зміну феодальним привілеям. У законодавстві закріплювалися права і свободи людини, недоторканність приватної власності, свобода підприємництва. Кодифікація стала основним способом систематизації буржуазного права. У Франції були прийняті цивільний, торговий, кримінальний кодекси, які справили значний вплив на законодавство інших країн. У Німеччині кодифікація відбулася пізніше, що пояснюється політичною роздробленістю.

Перспективи подальших досліджень можуть охоплювати порівняльний аналіз розвитку адміністративного права в різних країнах Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Авер'янов В.Б.* Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. Київ: *Юридична думка*, 2004. Т. 1. 584 с.
2. *Глиняний В.П.* Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 5-те вид., перероб. і допов. Київ: *Істина*, 2005. 768 с.
3. *Гришина Н.В.* Історичні та соціальні передумови виникнення адміністративного права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 23.

© Rybchenko Serhii, 2024

4. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
5. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 616 с.
6. Страхів М.М. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Ін Юре, 2003. 210 с.
7. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 400 с.
8. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки; [Бандурка О.М. та ін.]. Харків, 2021.
9. Марченко А.А. Історико-правовий екскурс генезису прецедентного права. *Наука і правоохорона*. 2013. № 3. С. 267–275.
10. Школик А. Формування національної доктрини адміністративного права: історія, сучасний стан і перспективи. *Право України*. 2021. № 10. С. 60–72.
11. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Вища школа, 1994. 305 с.
12. Омельченко І.К., Сорочин О.В., Череватий В.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 136 с.
13. Конституційне право України: конспект лекцій / за ред. Ю.М. Тодики. Харків, 1997.

REFERENCES

1. Averianov, V.B. (2004). *Administrativne pravo Ukrainy*. “Administrative law of Ukraine”. Academic course: textbook: in 2 volumes. Kyiv: Yurydychna Dumka. Vol. 1. 584 p. [in Ukrainian].
2. Hlynianyi, V.P. (2005). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. “History of the state and the law of foreign countries”: textbook, 5th ed., revised and supplemented. Kyiv: Istyna. 768 p. [in Ukrainian].
3. Hryshyna, N.V. (2017). *Istorychni ta sotsialni peredumovy vynyknennia administrativnoho prava*. “Historical and social prerequisites for the emergence of administrative law”. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University*. Series ‘Law’. Iss. 23 [in Ukrainian].
4. Kolomoiets, T.O. (2011). *Administrativne pravo Ukrainy*. “Administrative law of Ukraine”. Academic course: textbook. Kyiv: Yurinkom Inter. 576 p. [in Ukrainian].
5. Makarchuk, V.S. (2004). *Zahalna istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. “General history of the state and the law of foreign countries”: study guide. Kyiv: Attica. 616 p. [in Ukrainian].
6. Strakhov, M.M. (2003). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. “History of the state and the laws of foreign countries”. Kyiv: In Yure. 210 p. [in Ukrainian].
7. Trofanchuk, H.I. (2006). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. “History of the state and the law of foreign countries”: study guide. Kyiv: Yurinkom Inter. 400 p. [in Ukrainian].
8. *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. “History of the state and the law of foreign countries”: a textbook / edited by O.M. Bandurka; [Bandurka O.M. etc.]. Kharkiv, 2021 [in Ukrainian].
9. Marchenko, A.A. (2013). *Istoryko-pravovy ekskurs henezysu pretsedentnoho prava*. “Historical and legal excursion of the genesis of precedent law”. *Nauka i Pravoohorona*. No. 3. P. 267–275 [in Ukrainian].
10. Shkolyk, A. (2021). *Formuvannia natsionalnoi doktryny administrativnoho prava: istoriia, suchasnyi stan i perspektyvy*. “Formation of the national doctrine of administrative law: history, current state and prospects”. *Law of Ukraine*. No. 10. P. 60–72 [in Ukrainian].
11. Fedorov, K.H. (1994). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. “History of the state and the laws of foreign countries”. Kyiv: Higher School. 305 p. [in Ukrainian].
12. Omelchenko, I.K., Sorokin, O.V. and Cherevatyi, V.V. (2000). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. “History of the state and the law of foreign countries”: study guide. Kyiv: V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine. 136 p. [in Ukrainian].

13. Konstytutsiine pravo Ukrainy. "Constitutional law of Ukraine": lecture notes / edited by Yu.M. Todyk. Kharkiv, 1997 [in Ukrainian].

UDC 342.9(4)«04/14»

Rybchenko Serhii,

Senior Lecturer of the Ukrainian Military Medical Academy,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0007-6058-0835

HISTORICAL PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE BOURGEOIS COUNTRIES OF EUROPE

The article analyzes the historical background of administrative law in the bourgeois countries of Europe.

The author presents a compelling argument that the emergence of administrative law in bourgeois European countries was inextricably linked to the development of civil society, the rule of law, and a market economy. It has evolved into a crucial instrument for constraining state intervention in public affairs and safeguarding human rights and freedoms in dealings with public entities.

Many European countries developed bourgeois law in the course of the bourgeois revolutions of the XVII–XIX centuries, which marked the transition from feudalism to capitalism. The process exhibited distinctive characteristics in each state, shaped by the unique national specifics.

Bourgeois law emerges in the process of the formation of the bourgeois state and is an indirect consequence of previous legal systems, such as slave and feudal law. Only those aspects that conflicted with the economic and political interests of the bourgeoisie were rejected. The extent of inheritance from previous systems of law, including Roman, customary, and municipal law, varied across countries. However, none of these systems were entirely eradicated. Some were incorporated into bourgeois law, becoming integral components of its norms.

The advent of bourgeois law marked a pivotal moment in history, signifying a significant advance and a notable step forward in the progression of societal norms and structures. This right constituted a legal foundation for the transition from feudal to bourgeois relations, providing the basis for the subsequent evolution of the socio-economic order.

The article underscored that a hallmark of bourgeois law was the establishment of the principle of formal equality, which supplanted feudal privileges. The legislation enshrined a number of fundamental rights and freedoms, including the inviolability of private property and the freedom of entrepreneurship. The process of codification became the principal method of organizing and systematizing bourgeois law.

The author established that, throughout its evolution, the administrative law of the bourgeois countries of Europe was shaped by a range of legal schools and doctrines, including cameralistics, legal positivism, and the concept of the rule of law. These influences led to an

© Rybchenko Serhii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).9](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).9)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

enhancement of the methodology employed in administrative and legal research, as well as the emergence of new institutes of administrative law.

Keywords: administrative law, bourgeois law, cameralistics, rule of law, legal positivism, public administration.

Отримано 02.04.2024